4 UIT DE KLUISTERS
De opening van het nationale venster

Nederland is, als klein handelsland aan de zee, altijd internationaal georiënteerd geweest. Maar wanneer begonnen de bewoners van de Lage Landen, eenmaal één staat, zich ook één natie, één volk te voelen? Al in 1648 bij de internationale erkenning van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën? In 1795, toen de Patriotten van de vereniging een eenheidsstaat maakten, de Bataafsche Republiek? Nadat we in 1839, als Hollands konink rijk, zonder België, verder moesten?

Er zijn in de schimmige geschiedenis van de natievorming diverse momenten aan te wijzen waarop dit besef van nationale saamhorigheid vastere vorm kreeg. Inmiddels zijn veel historici ervan overtuigd dat de Nederlandse natie en identiteit in de negentiende eeuw zijn geconstrueerd door nationalisten. Met behulp van allerlei trucjes, zoals Koninginnedag, trucjes die E.J. Hobsbawm 'the invention of tradition' heeft genoemd, zouden zij erin zijn geslaagd het verdeelde volk tot een dorp van nationale omvang om te smeden.

Er is evenwel veel voor te zeggen om pas de jaren vijftig van de twintigste eeuw de periode te noemen waarin de eenwording van Nederland definitief gestalte kreeg. Het interessante, en verwarrende, is dat dit gebeurde juist in een tijd waarin aarzelend een begin gemaakt werd met de eenwording van Europa, en waarin de globalisering – lees: de amerikanisering/modernisering – van de Nederlandse maatschappij eveneens in een stroomversnelling raakte. Beide parallelle bewegingen kunnen we samenvatten in drie woorden van dynamiek: 'uit de kluisters'.

Het beeld dat we hebben van de jaren dertig, is sinds 1945 min of meer hetzelfde gebleven. Nederland was een tamelijk grijs land, verzuild en verdeeld, zowel geestelijk als materieel. Levensbeschouwelijk waren de mensen gescheiden van de wieg tot het graf. Stoffelijk gesproken was de afstand tussen premier Colijn, die per dag een werkloosheidsuitkering voor een week verrookte, en de arme sloebers die samenhokten in de stedelijke achterbuurten of, zoals in Drente, nog in plaggenhutten woonden, een veelvoud van de afstand Breskens-Vaals-Nieuweschans.

Natuurlijk was de feitelijke nationalisering van het land al een behoor-

lijk eind op streek. De invoering van één munt en één rechtspraak in 'de Franse tijd' hadden een centraliserende werking. De schoolstrijd, de dienstplicht, de leerplichtwet en het algemeen kiesrecht waren kwesties van nationale aard met hetzelfde effect. En niet te vergeten de economische vervlechting en de expansie van de communicatiemiddelen: de spoorwegen, de krant (dat substituut voor het ochtendgebed), het geïllustreerde tijdschrift, de bioscoop, de radio.

Ook de periodes van nationalistische roes waren er wel degelijk geweest, tijdens de Boerenoorlog en bij de inhuldiging van Wilhelmina in 1898 bijvoorbeeld. Ook in het interbellum was dat nationalisme er, al waren dat meer momenten van nationale trots, en waren deze voorbehouden aan technische en sportieve aangelegenheden. De KLM-triomfen, de Afsluitdijk en het voetbal: Nederland-België en de wereldkampioenschappen in 1934. 'We gaan naar Rome!'

Als het ging om de vraag hoe de toekomst van de natiestaat Nederland eruit zou zien of zou moeten zien, overheersten verdeeldheid en fatalisme. Nadat Pieter Geyl *De Groot-Nederlandse gedachte* populair had trachten te maken, kwam Gerard Knuvelder in 1932 in *De mythe Nederland* met de oproep het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden te herstellen, maar dan zonder Wallonië, en met als kernland Brabant, een van de 'meest bedreigde en miskende delen' van Nederland.[1]

Jan en Annie Romein besloten enkele jaren later de lof van 'soet Nederland' te zingen, om zo het patriottische gevoel op te vijzelen in de steeds benarder wordende tijden. Maar dat kon, getuige hun veelgelezen *Erflaters van onze beschaving* (1938) blijkbaar alleen door terug te kijken, niet vooruit. Die blik had Johan Huizinga in 1935 immers al tamelijk onaantrekkelijk gemaakt met zijn even pessimistische als populaire *In de schaduwen van morgen.*

Net als de communisten waren de sociaal-democraten door hun darwinistische overtuiging van de logische en terechte overwinning van de sterksten, zijzelf, van meet af aan het meest op de toekomst gericht, een toekomst van de internationale klasseloze maatschappij. Zo bleef de SDAP, ondanks haar ingroeien in de maatschappij vooral op lokaal niveau, tot 1937 de militaire verdediging van het eigen land afwijzen. Sociaal-democraten zoals Henri Polak die zich wel bekommerden om 'de natie', hielden eveneens de ogen gericht op behoud van het bestaande. Eind jaren dertig schreef Polak het boek *Het kleine land en zyn groote schoonheid.* Hij gaf toe: Nederland had geen natuur als in Zwitserland of Australië of waar ook. De schoonheid van de delta was de delta zelf. Maar die schoonheid werd in

snel tempo vernietigd: 'Het gerucht van de bijl des houthakkers en des sloopers moker houdt niet op te weerklinken door het land. De dood waart rond en slaat in het wilde om zich heen. Het verderf is alomtegenwoordig. Niets is heilig en niets is veilig. Weerloos zijn onze grootsche en onze bescheiden oude steden, onze lieve dorpen, onze antieke bouwwerken, onze bosschen, heiden en plassen, onze heuvelen en duinen, tegen de aanslagen der in velerlei gestalten verschijnende verwoesters – onbeschermd in de luister, de heerlijkheid des lands tegen de overal en altijd dreigende bezoedeling en vernietiging.'[2]

Toen deze alarmkreet in 1941 verscheen, hadden de onverwachte en onverhoopte houthakkers hun werk al gedaan: Rotterdam lag in puin, niet door eigen hand maar door die van de nazi's. De bezetting die volgde, zo dachten velen, bij alle ellende toch wel dit voordeel hebben, dat de Duitsers zouden slagen waar het Nederlandse volk had gefaald: het in verzet tot eenheid maken.

Tijdens en na de oorlog kwam van die 'doorbraak' vanuit de hokjesmaatschappij naar 'het nationale' niet erg veel terecht. Die eenheid zou er pas op termijn komen, namelijk vanaf 1960 toen de televisieserie *De Bezetting* jarenlang liet zien hoe het volk als volk de oorlog had meegemaakt. Die documentaires zouden overigens een dubbelzinnig effect sorteren. Met terugwerkende kracht zorgden ze eerder voor een negatieve dan positieve integratie: de Nederlanders hadden als één volk toegestaan hoe de joodse landgenoten waren weggevoerd. En die wetenschap leidde niet tot een versterkt maar tot een verzwakt zelfbesef, zeker onder de generatie die de oorlog als volwassene had meegemaakt.[3]

Remco Campert heeft de eerste jaren na de bevrijding eens omschreven als 'de tijd dat alles zoop en naaide'. Deze jaren van persoonlijke vrijheid en anarchie maakte de meeste indruk op 'de generatie van '27, de mensen die tijdens de oorlog in de puberteit waren: W.F. Hermans, G.K. van 't Reve, Jan Vrijman, Jan Blokker, H.J.A. Hofland. Deze ervaring zal er waarschijnlijk niet weinig toe hebben bijgedragen dat zij in de jaren zestig, toen sommige van hen zich als 'oudere jongeren' aan het hoofd stelden van de culturele tegenelite, de jaren vijftig als een periode bestempelden waarin zij door de eigen autoriteiten gedwongen waren geweest als het ware onder te duiken. Voor hen waren niet de oorlogsjaren maar de jaren vijftig de jaren van bezetting.

Voor het gros van het volk lag dit ietwat anders. Dat dacht in de eerste plaats aan overleven, aan kleding en eten, aan wederopbouw en een nieu-

we start. In het algemeen waren de eerste vijf jaren na de oorlog de 'jaren van tucht en ascese'.[4] En dat was een ideale situatie voor hernieuwde verzuiling. Willem Drees was bij de presentatie van zijn eerste rooms-rode kabinet in augustus 1948 daarom niet alleen bezorgd over de economische toestand, ook over de politieke: 'De tegenstellingen in ons volk zijn scherper dan wij in de tijd der bezetting mochten hopen.'[5]

De stelling dat het natiebesef een kunstmatig gefabriceerd en in leven gehouden gevoel is opgewekt door de traditionele pleitbezorgers van het nationalisme – de verlichte burgerij en de intellectuele elite van onderwijzers en journalisten –, gaat voor deze jaren niet op. De avant-garde in de beeldende kunst die zich verenigde in de groep Cobra, was internationaal georiënteerd (Cobra = Kopenhagen-Brussel-Amsterdam). De experimentele schrijvers die later de Vijftigers werden genoemd, waren wars van traditie en eenheid.

Ook uit de meer nationaal gezinde intellectuele kringen kwamen niet veel impulsen om het natiebesef op nieuwe, moderne grondslag te grondvesten. Hier had men de hele jaren vijftig meer oog voor wat verloren was gegaan, dan voor wat groeide. Typerend voor dit cultuurpessimisme over de moderne tijd, vol 'massamensen', was P.J. Boumans *De revolutie der eenzamen* (1953). Het was een variant op Huizinga's *Schaduwen* en werd even populair. Dat betekende dat, ondanks de wonderbaarljke economische opleving en groeiende sociale zekerheid, in brede lagen van het volk een flinke dosis onbehagen en zelfs angst aanwezig was. De Koude Oorlog en onwennigheid tegenover de moderne tijd waren hier debet aan.

In 1950 wilde een kwart van het volk het liefst emigreren, iets wat meer Nederlanders dan ooit voor 1940 ook daadwerkelijk deden. Terwijl voor de oorlog nooit meer dan tienduizend mensen per jaar vertrokken, liep dat aantal na 1945 op tot gemiddeld 27 000, met een piek in 1952 van ruim 55 000. Wat deze emigratiezucht echter vooral aantoont, is de bereidheid zelf initiatief te nemen om te zorgen voor een betere toekomst voor zichzelf. Dat is het grote verschil met de pessimistische elite: het volk keek vooruit, niet achteruit. Bij een Nipo-enquête in 1948 luidde een van de vragen wat de nuttigste schoolvakken en wat de meest begeerde beroepen waren. Het vak geschiedenis en het beroep van archivaris belandden op de laatste plaats.[6] Exit de Huizinga's.

Natuurlijk hebben de wederopbouw en de schepping van de verzorgingsstaat door de rooms-rode coalities onder leiding van Drees een gevoel

van saamhorigheid en een inwaartse houding bevorderd. Maar waren dit niet eerder onbedoelde dan bedoelde gevolgen? De bedoeling was immers 'het bestel' – de op discipline en hiërarchie gebaseerde verzuiling – te handhaven?

Zo is de nationale eenwording van Nederland na 1950 waarschijnlijk net zozeer bevorderd door zaken waar de politieke elite nauwelijks of geen greep op had: de internationale politiek, de natuur, de sport, de technologische vernieuwingen met de televisie voorop. De uitvoerige plechtigheden rond de inhuldiging van Juliana in 1948 waren een bewuste poging het verdeelde volk bijeen te houden en het nationale gevoel te versterken. Maar wat had de overheid te maken met de vier gouden medailles die hardloopster Fanny Blankers-Koen in datzelfde jaar behaalde in Londen, en die voor zoveel nationale trots zorgden?

De onafhankelijkheid van Indonesië werd meer afgedwongen door het buitenland dan door de progressieve kringen die meenden dat de Indonesiërs een eigen natie waren en dus recht hadden op een eigen staat. Het onbedoelde effect was de versterking van het eigen natiebesef. Want toen Batavia in de laatste dagen van december 1949 Jakarta werd, werden de Lage Landen teruggeworpen op zichzelf. De tropische resten van koloniaal Nederland, Nieuw-Guinea en de West, waren psychologisch nauwelijks in staat het idee van een 'internationaal' rijk overeind te houden. Zo werd het koninkrijk ingekrompen tot de delta aan de Noordzee. En die delta werd in de jaren vijftig snel onderling verbonden door de expansie van de communicatiemiddelen in de breedste zin van het woord (kanalen, bruggen en wegen) enerzijds en de elektronische massamedia anderzijds. Deze expansie heeft ertoe bijgedragen dat de Nederlanders die zich voor de oorlog nog gedeeltelijk buitenstaanders voelden in de natie (katholieken, lagere standen en bewoners van afgelegen plattelandsgebieden), zich sterker gingen identificeren met het 'eigen land'.

De identificatie verliep voor velen via de eigen zuil. Die zuilen waren evenwel zeer modern als het ging om het hanteren van moderne organisatiemethoden en communicatiemiddelen. Daarmee werd een optimalisering van de interne communicatie bereikt bij gelijktijdige minimalisering van de contacten met de leden van andere zuilen. Naast de krant werd daartoe ook de radio ingezet. Terwijl in de jaren dertig in sommige gemeenten nog geen enkele telefoon aanwezig was, verliep de verspreiding van de radio stormachtig. In 1935 waren er al een miljoen toestellen (tegen anderhalf miljoen kranten), in 1950 twee miljoen en in 1960 drie miljoen. In feite deed zich zo,

in de woorden van Knippenberg en De Pater, een proces voort 'van organisatorische en mentale schaalvergroting voor binnen de eigen kring'.[7] Het was deze mentale schaalvergroting die in de jaren vijftig met de komst van de auto en de televisie de mensen in snel tempo uit de kluisters van de zuil en regio naar de 'weidsheid' van de natie trok. Radio en televisie (in 1955 zestienduizend toestellen, in 1965 1,8 miljoen) boden weliswaar verzuilde maar toch landelijke informatie aan en braken zo de relatief gesloten regionale samenlevingen open.

De welvaart en de mobiliteit deden de rest. En die werden van overheidwege, vanuit de maakbaarheidsgedachte, gepland. De AOW die op 1 januari 1957 van kracht werd, is een uitgelezen voorbeeld. Het effect van deze wet wasdat bijna een miljoen ouderen niet alleen een zekerheid kregen die ze daarvoor nooit hadden gehad, maar ook een versterkte binding met het eigen land.

Op dezelfde dag werd de gehuwde vrouw 'handelingsbekwaam' verklaard. Met deze juridische gelijkstelling tussen man en vrouw kwam een einde aan de sedert 1838 bestaande wet dat de man het beheer voerde over de gezamenlijke goederen. De vrouw mocht wel voor 'dagelijkse uitgaven der huishouding' geld uitgeven, maar niet voor 'belangrijke uitgaven' zoals een piano of een radiotoestel. Dit mocht voortaan wel. Sterker nog, aldus *de Volkskrant:* 'Nu mag u gerust uw tong tegen hem uitsteken, want die bepaling werd geschrapt.'[8] De man bleef weliswaar het 'hoofd der echtvereniging', maar bij ruzie zou de rechter beslissen. Heeft de pil, die in ditzelfde jaar in ontwikkeling werd genomen, echter niet méér betekend voor de verbreking van de kluisters van de vrouw en haar 'handelingsbekwaamheid'?

De vergrote mobiliteit maakte het aantrekkelijk en tamelijk eenvoudig om in gezinsverband of op eigen houtje en niet in verzuild groepsverband het eigen land te verkennen. Tussen 1950 en 1960 verdubbelde het privéinkomen, verviervoudigde het aantal auto's, vertweehonderdvoudigde het aantal brommers, verdrievoudigde de lengte van de autosnelwegen en kwamen er 700 000 huizen bij. Het doel van deze verkenningstochten – Keukenhof, Madurodam, Efteling – geldt voor velen tegenwoordig als oubollig, kneuterig of, nog erger provinciaal. Deze toeristische trits vormde in de jaren vijftig echter een dynamische en homogeniserende factor in de natievorming.

De presentatie van de DAF in 1958 werd de belichaming van dit nationale elan. Deze elegant en toch robuust gelijnde kleine wagen' was, aldus *De Telegraaf,* 'een Nederlandse auto voor het Nederlandse gezin'. De DAF

vergrootte niet alleen de nationale trots maar stelde de mensen ook in staat zich door het hele land te begeven, en 's avonds toch weer veilig thuis te zijn. Nog steeds woont meer dan de helft van de bevolking in de gemeente van geboorte, wat de continuïteit in het Nederlandse regionalisme mede kan verklaren.

Op het terrein van de publiciteit waren het niet de verzuilde maar de neutrale massamedia die het krachtigst de omvorming van Nederland tot één natie nastreefden: de AVRO en *De Telegraaf*. Ook al duurt het verzet van de verzuilde media voort tot op de dag van vandaag, in feite werd het pleit al in de jaren vijftig beslecht in het voordeel van deze twee audiovisuele 'patriotten', geholpen door grote gebeurtenissen, gepland of ongepland.

Zo luidde op 2 februari 1953 de opening van *De Telegraaf*: 'Een der grootste natuurrampen sedert mensenheugenis heeft ons vaderland op verbijsterende wijze getroffen. Begeleid door loeiend orkaangeweld is de heroïeke kracht van het water – Neerlands eeuwige vriend, maar ook vijand – zaterdagnacht als een monster uit de ketenen geslagen.' De overstroming van Zeeland en West-Brabant was onmiddellijk een 'nationale ramp'. Het manifest van het Nationale Rampenfonds begon met de alarmkreet: 'Nood is neergedaald over ons vaderland. Help, help direct.' Die hulp kwam in overweldigende mate, vijf miljoen gulden uit Nederland zelf, 125 miljoen uit de rest van de wereld.

De Zeeuwen zelf waren weliswaar zeer verguld met de hulp en vooral met de snelle komst van de nationale symbolen bij uitstek, koningin Juliana, prinses Wilhelmina en prins Bernhard, maar zij zagen het toch in eerste instantie als een Zeeuwse ramp, geen nationale ramp. De onvrede over de slecht gecoördineerde hulp en over de verslagen in de pers over dit 'achtergebleven boerenland' dat door het Deltaplan eindelijk op de rest van Nederland zou worden aangesloten, versterkte dit gevoel. Maar er was geen redden meer aan. Zeeland werd op het nationale net aangesloten, zoals ook Brabant en Limburg spoedig alleen nog met carnaval gesloten werelden zouden zijn. Als er tegenwoordig een Zeeuw of een geboren Limburger op televisie verschijnt, wordt-ie ondertiteld: Hollands is de norm.

De televisie nam in de jaren vijftig de rol over van het 'nationale' *Polygoon Journaal* en de 'nationale' documentaires in de bioscoop. Met veel trompetgeschal en gedreun van heipalen werden de resultaten van de wederopbouw getoond: de nieuwe industrieën, de woningbouw en de bouw van de nieuwe steden in de IJsselmeerpolders. De televisie bracht de 'natio-

nale' programma's bij de mensen thuis, de defilés voor Soestdijk, het Eurovisie Songfestival en andere 'neutrale suikerbroden'.

De Telegraaf deed er alles aan om het streven van de AVRO naar een nationale omroep te steunen. Typerend is de 'exlusieve foto' die de krant Paul Huf begin 1957 liet maken in een leeg Olympisch Stadion: veertien mannen en vrouwen die bij wijze van spreken in elk amusementsprogramma van de AVRO, VARA, KRO en NCRV op radio of televisie voorkwamen: van Wiesje Bouwmeester en Rudi Carrell tot Johnny en Rijk, Conny Stuart en de Wama's. Zij waren, aldus de krant, allang 'elk zuilenchauvinisme kwijt'.[9] Het lege stadion was symbolisch voor dat éne 'onzichtbare publiek' in de huiskamer. Hier werd wel degelijk getracht een 'verbeelde gemeenschap' (Anderson) te fabriceren.

De storm van verontwaardiging die volgde op het 'nationale programma' dat de VPRO op 31 augustus 1957 uitzond naar aanleiding van de 77ste verjaardag van prinses Wilhelmina, bevestigde in wezen de homogeniserende rol die televisie volgens velen hoorde te spelen. In *Dag Koninginnedag* van oud-communist Jan Vrijman werd vooral de schaduwzijde van het koninkrijk sinds de troonsbestijging van Wilhelmina getoond. In september van dat jaar schreef Vrijman in *Het Parool* een apologie onder de titel 'Ik hou van Holland'. Over de functie van televisie zei hij: 'In een tijd die krepeert aan depersonificatie is het een machtig middel tot vermenselijking; een middel om mensen, meningen en overtuigingen met elkander te confronteren; om de mensen in staat te stellen zich in elkander te herkennen.'[10] Zo is het gegaan. Het programma werd een voorbode van de polarisatie vanaf het midden van de jaren zestig, maar ook die verdeeldheid zou in feite 'het nationale' alleen maar versterken. Of men het nu eens was met elkaar of ruzie maakte, dankzij de televisie raakte Nederland vanaf de jaren vijftig voortdurend met zichzelf in gesprek, meer dan ooit in de tijd van de verzuilde kranten het geval was geweest.

Dezelfde televisie en de kracht der internationale verhoudingen zorgden vanaf de oorlog evenwel niet alleen voor nationale emancipatie, maar ook voor een drastische verandering van oriëntatie op de grote wereld. In 1935 schreef Johan Huizinga in *Nederland's geestesmerk*: 'Wij hebben alle vensters van ons huis openstaan, en laten er de zeewind en de landwind vrij door blazen. Aanrakingen van eeuwen her hebben ons met Franse, Engelse en Duitse geest vertrouwd gemaakt. Als er één ding is, waarop Nederland zich boven andere landen zou mogen verheffen, dan is het het feit, dat geen ander volk zo gelijkmatig de stroom van drie verschillende cul-

tuurkringen weet te verwerken, en zo nauwkeurig de geest van alle drie weet te verstaan, als het ons gegeven is.'[11]

Dat werd door de oorlog anders. Frankrijk was verlamd, Duitsland had zichzelf gediskwalificeerd en Engeland keerde zich af van het continent. Zo werd Amerika het nieuwe 'voorbeeldland'. Door sommigen is D-Day wel betiteld als *le débarquement culturel*, de invasie van Amerikaanse cultuur die volgde in het kielzog van de Amerikaanse soldaten. In kleine kring was de Amerikaanse 'popular culture' vanaf de bevrijding populair: radioprogramma's als *Jazz Club USA* op The Voice of America en AFN, de nylons, de kauwgom en de Camel, de Ray Ban-brillen en de kakihemden, en natuurlijk de superieure films uit Hollywood.

In brede kring kan men pas na 1950 van amerikanisering van de Nederlandse cultuur spreken. De psychische ontvankelijkheid voor de VS werd vergroot door de ruim 3,5 miljard gulden aan Marshallhulp die Nederland vanaf 1948 ontving. De American Dream werd het sterkst verkondigd via het witte doek, de ether en de reclame, en via *De Telegraaf*, de meest Amerikaanse krant van Nederland. Want de fysieke presentie van Amerikanen was zeer gering: het waren immers de Canadezen, niet de Amerikanen, die Nederland hadden bevrijd. Pas in 1954 werd het 32ste Fighter Day Squadron op Soesterberg gestationeerd en verscheen de eerste Amerikaanse soldaat op een Solex in het straatbeeld. En de amerikanisering van het straatbeeld verliep tamelijk geleidelijk: in de snackbar kon je de vertrouwde patat kopen, geen hamburgers. Het was door de media dat velen ervan overtuigd raakten dat Amerika het toonbeeld was van efficiency, rationele ordening, democratische vitaliteit en cultureel elan.

De politieke elite probeerde wel een dam op te werpen tegen de invasie van 'culturele barbarij', zoals de 'oerwoudinformatie' van Bill Haley, maar was daar niet toe in staat en al helemaal niet toe gelegitimeerd. Het voormalig neutrale Nederland was immers na de oprichting van de NAVO in 1949 in het algemeen 'de trouwste bondgenoot'. Over die omslag is altijd veel verbazing geuit, maar deze is in wezen zeer begrijpelijk. De NAVO was bedoeld 'to keep the Americans in, the Russians out, and the Germans under', dat was een publiek geheim. Het echt geheime doel van de NAVO was de Britten en Fransen eronder te houden, althans hun onderlinge rivaliteit te dempen. Dit doel werd in Den Haag instinctief aangevoeld en sloot daarom geheel aan bij de vooroorlogse neutraliteitspolitiek die was gebaseerd op de onmogelijkheid van een bondgenootschap en het wantrouwen jegens de drie omringende mogendheden. Nu zorgden de Verenigde Staten voor rust in

de klas tussen de grootste onruststokers, zodat het braafste jongetje zich kon opwerpen als bemiddelaar, ideeënleverancier of wat voor verheven taken het zichzelf ook allemaal toedichtte. Zo kwam het dat Nederland in de jaren vijftig aan Amerika moest geloven, of het wilde of niet, net zoals de regio's en zuilen aan 'Nederland' moesten geloven.[12]

De reacties op eenwording van het eigen werelddeel, Europa, waren wegens de westelijke, mondiale oriëntatie dan ook vanaf 1950 (EGKS) eerder gematigd dan euforisch. Op de oprichting van de EEG in maart 1957 in Rome reageerde de progressieve en liberale pers tamelijk neutraal tot sceptisch.[13] De liberalen zagen de EEG eerder als een rem dan als stimulans in de internationale handel, de sociaal-democraten zagen haar bovendien als een begin van de creatie van een katholiek Europa. En inderdaad, *de Volkskrant* wás het meest enthousiast: men besteedde diverse pagina's aan de ondertekening van de akkoorden van Rome. Voor de jeugd werd een kleurwedstrijd georganiseerd: 'Geef kleur aan de Euromarkt.' Prijzen: dagtochten naar Bonn, Keulen, Brussel en Luxemburg.[14]

Behalve in de politiek en de economie werden eind jaren vijftig ook op televisie de Amerikaanse programma's en nieuwsbeelden dominant, al zorgde het Eurovisienet eveneens voor veel beeldmateriaal uit de omringende landen. Al deze buitenlandse beelden dreigden de binnenlandse te verdringen. In 1961 gaf de hoofdredacteur van het *NTS-Journaal*, Carel Enkelaar, ruiterlijk toe: 'Het is voor ons gemakkelijker met dagelijkse regelmaat het nieuws uit Parijs, Rome of Londen van dezelfde dag te betrekken via de Europese beeldverbindingen, dan het gebeuren in Middelburg, Maastricht, Enschede en Groningen 's avonds nog op het scherm te brengen.'[15] Hoe sterk de twee parallelle ontwikkelingen in de jaren vijftig – nationalisering en internationalisering – waren geworden, bleek in de eerste jaren van het volgende decennium, en wederom was de televisie zowel de katalysator als de uitdrukking ervan.

De AVRO-inzamelingsactie 'Open het Dorp' voor behuizing van de invalide landgenoot op 26 november 1962 was voorafgegaan door een vakkundig opgezette reclamecampagne onder de slagzin 'Wat doet u? U gaat ook kijken!' Welnu, dat deed Nederland. De miljoenen stroomden binnen bij kerk en gemeentehuis, en in de studio. Hier sloot Mies Bouwman de 23 uur durende marathon-uitzending, waarin soms spontaan het *Wilhelmus* was aangeheven, met gebroken stem af met de woorden: 'Ik dank u allemaal! Fijne mensen in de RAI! Fijne mensen in het land! Fijne winkeliers! Iedereen!'

Volgens sommigen had Nederland een massapsychose beleefd en had de hele wereld sinds de kruistochten niet zo overtuigend een mobilisatie van een volk voor een hoog ideaal gezien.[16] *De Volkskrant* schreef de volgende dag: 'Men proefde weer even een vleugje van die wonderlijke eenheid die op bevrijdingsdag 1945 aller harten verwarmde. De actie is het antwoord van een gezonde levenskracht.'[17] Het 'nationale hart' sloeg dus sneller dan ooit tevoren. Het Nederlandse hart had inmiddels twee andere kamers: na de regionale/verzuilde en de nationale, nu de nationale en de internationale. En John F. Kennedy was degene die voor de verhoogde hartslag in die laatste kamer zorgde. Wat Drees en CHU-fractievoorzitter Tilanus waren voor de vooroorlogse generatie, was Kennedy geworden voor de 'stille generatie' die aan de babyboomers voorafging. Hij was jong, dynamisch, krachtig, mooi. Dat Kennedy in Nederland het populairst was van alle West-Europese landen, lag behalve aan het nog altijd tamelijk autoritaire karakter van het 'land van de voldongen feiten', ook aan de geringe omvang van het land. Met bus of brommer was men al een paar keer in eerder genoemde nationale attracties geweest. Via Kennedy en de Amerikaanse televisiebeelden kon men ontsnappen aan de opnieuw als benauwd ervaren kleinheid van het eigen land, waar men fysiek echter nog nauwelijks weg kon bij gebrek aan geld en auto. In grotere landen was de mogelijkheid om het eigen dorp, de eigen gemeenschap, te verlaten groter.

Alleen deze behoefte zich te bevrijden uit de nationale kluisters kan de opwinding in juli 1962 verklaren over de opening in Amsterdam van het eerste Amerikaanse Hilton Hotel. Jan Blokker kreeg destijds van zijn krant, het *Algemeen Handelsblad*, de opdracht er een nacht door te brengen 'om te zien hoe dat nu was in zo'n hotel'. Hij besteedde vervolgens driekwart pagina, en zonder enige ironie, aan dit vijfhonderd bedden tellende Intercontinental hotel.[18] De opening kunnen we als kruispunt zien tussen de voltooide nationalisering en de beginnende internationalisering van het Nederlandse volk.

Prins Bernhard verrichtte de openingsplechtigheid, opgeluisterd door de Koninklijke Militaire Kapel, en ging daarna de gasten voor naar de grote hal waar op en rondom het reusachtige, ronde oranje tapijt het glas werd geheven. Blokkers toenmalige collega Wout Woltz, die hem net als andere collega's, ongevraagd opzochten in zijn hotelkamer, herinnert zich zijn opwinding: 'Eindelijk was Nederland aangesloten op de wereld.'[19] Dat wil zeggen op Amerika. Dat dat Hilton Hotel geheel gefinancierd was door het Nederlandse bedrijfsleven en de Nederlandse staat, is een verder bewijs

van de intensiteit van die behoefte 'het kosmopoltische mankement van Nederland' op te heffen.[20]

Het was daarom geen wonder dat de moord op Kennedy op 22 november 1963 Nederland nog meer schokte dan de rest van de wereld. Nederland voelde zich één met zichzelf maar ook – West Side Story in de bioscoop, *Bonanza* op televisie – reeds één met Amerika. Daarom kwam in deze nieuwe 'imagined community' die moord zo hard aan. Politieke moord was meer iets voor andere grote, cynische landen als Frankrijk en Italië. En het was de eerste 'mediamoord'. Kennedy stond symbool voor de wereld, zoals die kon worden, bevrijd van armoede en Koude Oorlog. 'Ik weet nog dat ik een doffe ramp voelde,' zo herinnerde Hans van Mierlo, de Nederlandse Kennedy van na 1966, zich veel later. 'Echt iets van: het licht gaat uit.'[21]

Radiocommentator van de anti-kapitalistische en daarmee ook nog steeds enigszins anti-Amerikaanse VARA, Meyer Sluyser, zei op die 22ste november: 'Zijn heengaan is voor de wereld erger dan een grote natuurramp.'[22] Erger dus dan de 'nationale' ramp tien jaar eerder? Dat is overdreven. Het feit dat beide gebeurtenissen een bijna onherstelbare ramp werden genoemd, betekent dat Nederland 'de jaren zestig' inging met een versterkt natiebesef én met een versterkte oriëntatie op de wereld.

Die twee gevoelens zouden vanaf 1963 een decenniumlang voor grote strijd zorgen tussen de rechtse 'nationalisten' en de linkse 'internationalisten'. Daarop volgden jaren waarin de strijd onbeslist leek, tot de Muur viel. Nu, met de overwinning van de mondiale media en de mondiale economie die, in de woorden van Karl Marx, 'de bourgeoisie over het hele oppervlak van de aarde jaagt', komt er een reactie op gang. Het zijn nu progressieve intellectuele voortrekkers die aandacht vragen voor 'het nationale'. Maar in de jaren vijftig, die jaren van expansie, konden de parallelle bewegingen zich gelijktijdig verstreken zonder elkaar al te zeer dwars te zitten.

Zo kan men die jaren een decennium van dynamiek en evenwicht noemen. Om nu Andersons 'imagined community' terug te krijgen, zal er steviger en kunstmatiger moeten worden geknutseld dan toen.